

SOVIETMEČIO KRYŽDIRBYSTĖS TYRIMO ŠALTINIAI: FOTOGRAFIJA

SKAIDRĖ URBONIENĖ

Fotografija nuo pat savo atsiradimo ypač vertinama dėl gebėjimo fiksuoti realybės akimirkas. Anot rašytojos Susanos Sontag, „nufotografuoti atvaizdai atrodo esą ne tiek teiginiai apie pasaulį, kiek jo dalys, realybės miniatiūros“¹. Dėl savo dokumentinės prigimties fotografija pasitelkiama ir įvairių mokslų tyrimams. Kita vertus, fotografija kaip reiškinys pati yra tapusi tyrimų objektu. Dažniausiai tiriama jos, kaip meno kūrinio ir kultūros paveldo objekto, raidos tarpiniai ar aspektai, meninė raiška, stilistika.

Kultūros antropologai ir etnologai savo tyrimuose fotografiją ėmė naudoti nuo XIX a., o XX a. ji tapo reikšmingu medžiagos dokumentavimo būdu. Antai amerikiečių antropologė Ruth Fulton Benedict (1887–1948) buvo įsitikinusi, kad kultūroms analizuoti būtina pasitelkti ne vien lauko tyrimų medžiagą, bet ir papildomai naudotis įvairiais šaltiniais². Jos mokinė Margaret Mead (1901–1978) antropologiniams tyrimams pritaikė audiovizualines lauko tyrimų priemones³. Lietuvoje vienas pirmųjų moksliniam tikslams nufotografuoti etnografinius vaizdus 1896–1897 m. ėmėsi Povilas Višinskis, rengdamas studiją apie žemaičių antropologiją. Jis laikomas lietuvių vizualinės antropologijos pradininku.

Fotografija yra svarbus šaltinis ir kryždirbystės tyrimuose. Nuo susidomėjimo kryžiais pradžios (XIX a. antros pusės) straipsniai ir knygos, kuriuose aprašomi Lietuvos kryžiai ir koplytėlės, analizuojami jų tipai, puošybos ypatybės, iliustruojami ikonografinė medžiaga – iš pradžių piešiniais, o nuo XX a. pradžios – ir fotografijomis. Bene pirmosios kryžių fotografijos – Adamo Jaczynowskio straipsnio iliustracijos – buvo paskelbtos 1902 m. laik-

¹ Susan Sontag, *Apie fotografiją*, iš vokiečių kalbos vertė Laurynas Katkus, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 14.

² Vytis Čiubrinskas, *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*: Mokomoji knyga, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007, p. 97.

³ *Ibid.*, p. 102.

raštyje *Tygodnik illustrowany*⁴. Po kelerių metų Mykolas Brenšteinas savo veikalą *Žemaičių kryžiai ir koplytėlės*⁵ gausiai iliustravo piešiniais ir fotografijomis. Jau nuo tada piešiniai ir fotografijos tarnauja ne tik kaip iliustracinė medžiaga, bet jomis remiamasi ir tyrinėjant šią liaudies dailės sritį, ji tampa svariu argumentu pagrindžiant vieną ar kitą teiginį. Fotografija kaip šaltinis kryždirbystės tyrimuose išlieka aktualus ir šiandien, ypač tiriant XIX–XX a. pirmos pusės tradiciją.

Atliekant sovietmečio kryždirbystės tyrimą⁶, tenka konstatuoti, kad fotografija taip pat yra vienas iš pagrindinių šaltinių, ypač kryždirbystės tradicijos materialiai raiškai tirti, nes natūroje nėra daug išlikusių to laikotarpio (ypač iš pokario ir ankstyvojo sovietmečio) objektų. Daugiausia iki dabar išlikusių yra XX a. aštuntame devintame dešimtmetyje, ypač Atgimimo laikotarpiu, statytų paminklų.

Lietuvoje fotografiją kaip šaltinį yra nagrinėjęs ne vienas tyrėjas. Mėgėjišką ir provincijos fotografiją, kaip vertingą šaltinį istoriniams tyrimams, aptarė dailėtyrininkas Vytenis Rimkus⁷, istorikė Vida Girininkienė⁸. Fotografijos kaip tam tikros informacijos nešėjos muziejų ekspozicijose panaudojimo problemą nagrinėjo dailėtyrininkė Agnė Narušytė⁹. Dailėtyrininkė Liepa Griciūtė analizavo XX a. pradžios fotografijas kaip papildomą šaltinį tiriant XVII–XVIII a. bažnytinių procesijų vizualią raišką¹⁰. Archeologas Linas Tamulynas atskleidė fotografijos kaip šaltinio reikšmę archeologinių

⁴ Adam Jaczynowski, „Krzyże i kapliczki na Żmudzi“, in: *Tygodnik illustrowany*, Warszawa, 1902, Nr. 44, p. 873–874.

⁵ Michał Brensztejn, *Krzyże i kapliczki Żmudzkie: Materyały do sztuki ludowej na Litwie*, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1906.

⁶ Straipsnis parengtas vykdant tyrimą „Lietuvos kryždirbystė sovietmečiu: ideologiniai, sociokultūriniai, meniniai aspektai“, finansuojamą Lietuvos mokslo tarybos pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą (sutarties Nr. LIT-7-14).

⁷ Vytenis Rimkus, „Mėgėjiškoji fotografija kaip istorinis šaltinis“, in: *Lietuvos fotografijos istorija: Konferencija*, sudarytoja Regina Šulskytė, Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla, 1999, p. 20.

⁸ Vida Girininkienė, „Fotografijos panaudojimas tarpukario Lietuvos istorijos lokaliuose tyrimuose“, in: *Lietuvos lokaliųjų tyrimų padėtis*, sudarytojai Aivas Ragauskas, Vladas Senkus, Žydrūnas Mačiukas, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005, p. 82–86.

⁹ Agnė Narušytė, „Fotografija muziejuje: idėjos ir galimybės“, in: *Menotyra*, Vilnius, 2001, Nr. 4 (25), p. 60–64.

¹⁰ Liepa Griciūtė, „XX a. pr. Vilniaus fotografija – XVII–XVIII a. tekstų apie bažnytines procesijas iliustracija“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2003, t. 31: *Istorinė tikrovė ir iliuzija*, sudarytoja Dalia Klajumienė, p. 147–158.

radinių tyrimams¹¹. Meninė fotografija kaip valstietiškos kultūros dokumentas aptariama folkloristės Saulės Matulevičienės straipsnyje¹².

Fotografija ir kiti vizualiniai metodai etnografiniuose lauko tyrimuose yra nagrinėti užsienio etnologų ir antropologų publikacijose. Jose analizuojami jų taikymo ypatumai, svarstoma jais gaunamos informacijos pobūdis, reikšmė¹³. Vizualinės antropologijos vieta ir vaidmuo tarpdisciplininiuose socialiniuose moksluose apibendrinama antropologės Saros Pink knygoje¹⁴.

Lietuvoje vizualinių tyrimo metodų taikymo etnologijoje problema nuoseklesnės analizės nesulaukė, nors jų pagalba gaunama informacija kaip etnografinis šaltinis buvo svarstyta keliose konferencijose. Ikonografinę medžiagą (fotografijas, brėžinius, piešinius, tapybos, grafikos kūrinius) kaip etnologijos mokslo šaltinį pirmasis 1995 m. konferencijoje *Kultūrų sąveika Baltijos regione* aptarė Vacys Milius, pabrėždamas, kad ikonografinė medžiaga yra „verta ne vien kaip pagalbinė iliustracinė tyrinėjimų priemonė, bet ir kaip lygiavertis šaltinis“¹⁵. Šiai problematikai buvo skirta ir Lietuvos nacionalinio muziejaus organizuota konferencija *Lietuvių etnografijos ikonografija* 1998 m. ir jos pranešimų pagrindu išleistas straipsnių rinkinys¹⁶, įtvirtinantys etnologinių tyrimų diskurse sąvoką „etnografijos ikonografija“. Apie fotografijos, kaip šaltinio reikšmę, tiriant materialinę kultūrą ir atskleidžiant objektų kontekstą buvo užsiminta Lietuvos istorijos instituto etnologų surengtame seminare-diskusijoje¹⁷. Naujausioje savo

¹¹ Linas Tamulynas, „Radiniai iš Klaipėdos krašto „Prussia-Museum“ archeologinės kolekcijos fotografijose“, in: *Archaeologia Lituana*, Vilnius, 2006, t. 7, p. 171–183.

¹² Saulė Matulevičienė, „Antropologinės perspektyvos folkloristikoje: lietuvių fotografijos kontekstas“, in: *Literatūra*, Vilnius, 2009, t. 51 (1), p. 95–108.

¹³ John Collier Jr. and Malcolm Collier, *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*, Albuquerque: University New Mexico Press, 1986; Dona Schwartz, „Visual Ethnography: Using Photography in Qualitative Research“, in: *Qualitative Sociology*, Springer US, 1989, t. 12 (2), p. 119–154; Sarah Pink, *Doing Visual Ethnography: Images, Media, and Representation in Research*, London: Sage Publications, 2001; Theon van Leeuwen and Carey Jewitt (eds.), *The Handbook of Visual Analysis*, London: Sage Publication, 2001; *The Sage Handbook of Visual Research Methods*, Eric Margolis, Luc Pauwels (eds.), London: Sage, 2011.

¹⁴ Sarah Pink, *The Future of Visual Anthropology*, London, New York: Routledge, 2006.

¹⁵ Vacys Milius, „Lietuvių etnografinė ikonografija: šaltiniai, publikacijos, tyrinėjimai, poreikiai“, in: *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška*, sudarytojos Irena Regina Merkienė, Vida Savoniakaitė, Vilnius: Mokslo aidai, 1999, p. 76.

¹⁶ *Lietuvių etnografijos ikonografija*: Straipsnių rinkinys, sudarė Birutė Kulnytė, Elvyda Lazauskaitė, Laima Lapėnaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 1999.

¹⁷ „Tekstas kaip šaltinis: teoriniai aspektai ir tyrinėjimų praktika“, parengė ir diskutijai

monografijoje etnologė Auksuolė Čepaitienė pripažįsta, kad etnografinių tyrimų metu gauta papildoma medžiaga, tarp jos ir fotografijos, „yra vertingas šaltinis, papildantis pateikėjų pasakojimus bei interviu ar etnografo patirtis“¹⁸.

Nagrinėjama objektui svarbūs straipsniai, kuriuose aptariama fotografija kaip kryždirbystės tyrimų šaltinis. Bene pirmasis fotografijos rinkinius ir fotografijų publikacijas, skirtas sakraliniams mažosios architektūros paminklams, trumpai apžvelgė Milius minėtoje publikacijoje¹⁹. Aušra Kargaudienė²⁰, Žydrė Petrauskaitė²¹ aptarė kryždirbystės tyrimams vertingą dailininko Adomo Varno fotografijų rinkinį, jo sudarymo aplinkybes. Tačiau šie autoriai tik pristatė svarbius kryždirbystės tyrimams fotografijų rinkinius, bet pačių fotografijų, kaip dokumento tiriant kryždirbystę, n nagrinėjo. Šio straipsnio autorė yra analizavusi ikonografinės medžiagos (daugiausia fotografijų) reikšmę senosios religinės liaudies skulptūros tyrimams²², taip pat yra atkeipusi dėmesį, į kokias piešto ir fotografuoto šaltinio savybes verta atsižvelgti, tiriant XIX–XX a. pirmos pusės kryždirbystės ypatumus lokaliaje teritorijoje²³.

Taigi be fotografijų rinkinių aptarimo fotografija kaip šaltinis kryždirbystės tyrimuose dar mažai tyrinėta. Todėl šiuo straipsniu, atliepiant Miliaus pastebėjimą, kad ikonografija „gali būti ne tik pagalbinis, bet ir savarankiškas tyrinėjimų objektas“²⁴, siekiama šią spragą iš dalies užpildyti.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti, kokią informaciją sovietmečio kryždirbystės tradicijos tyrimui teikia fotografija ir parodyti būdus, kaip tą in-

vadovavo Auksuolė Čepaitienė, in: *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, Vilnius, 2003, Nr. 3 (12), p. 142, 152–153.

¹⁸ Auksuolė Čepaitienė, *Gyvenimo etnografija: vietos, struktūros ir laikas. Besikeičianti Lietuva XX amžiuje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 36.

¹⁹ Vacys Milius, *op. cit.*, p. 76–90.

²⁰ Aušra Kargaudienė, „Viduklės apylinkių kryžiai Adomo Varno fotografijose“, in: *Viduklė: Monografija*, sudarytojas Antanas Pocius, Kaunas: Naujasis lankas, 2002, p. 997–999.

²¹ Žydrė Petrauskaitė, „Adomo Varno kryžių bei koplytėlių fotografijų rinkinio istorija“, in: *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*, Vilnius, 1999, t. 3, p. 84–90.

²² Skaidrė Urbonienė, „Ikonografinės medžiagos reikšmė liaudies skulptūros tyrinėjimams“, in: *Lietuvių etnografijos ikonografija*, p. 63–73.

²³ Skaidrė Urbonienė, „Panevėžio krašto kryždirbystės tradicijų apžvalga“, in: *Skaitmeninė Panevėžio istorijos biblioteka*, [interaktyvus], in: <http://www.paneveziomuziejus.lt/get.php?f.12640>, (2014-05-10).

²⁴ Vacys Milius, *op. cit.*, p. 89.

formaciją perskaityti. Siekiant pademonstruoti fotografijos kaip šaltinio galimybes tiriant kryždirbystės tradiciją, trumpai aptariama sakralinės mažosios architektūros paminklų fotografavimo istorija, nagrinėjama ir interpretuojama vaizdo teikiama tiesioginė ir netiesioginė informacija, taip pat aiškinamasi, kokią papildomą informaciją teikia fotografijų metrikos. Tyri-me naudotasi aprašomąja, lyginamąja, interpretacine analize.

Straipsnio objektas – fotografijos, kuriose fiksuoti kryždirbystės paminklai sovietmečiu. Nuotrauka straipsnyje traktuojama kaip „unikalios informacijos šaltinis“²⁵. Todėl į ją žiūrima ne kaip į meno kūrinį, o kaip į dokumentą, reikšmingą šaltinį etnologijoje, tiriant tam tikrą kultūros reiškinių, jo materialią išraišką. Anot fotografės ir antropologės Donos Schwartz, žvelgdami į fotografiją kaip į dokumentą, ją suvokiame kaip realybės atkūrimą priešais kameros objektyvą, suteikiantį betarpišką ir nešališką vizualų pranešimą²⁶. Taigi šiuo atveju susikoncentruojama į nuotraukose glūdintį pranešimą apie sovietmečio kryždirbystę, o meninė fotografijų raiška neaptariama.

Straipsnyje nagrinėjamos Lietuvos istorijos instituto (LII) Etnologijos skyriaus²⁷ ir Lietuvos nacionalinio muziejaus²⁸ fototekose esančios nuotraukos su sovietmečiu pastatytų kryždirbystės paminklų atvaizdais. Tyrimui pasirinkti šie rinkiniai, nes juose sukaupta pakankamai fotografijų iš visų Lietuvos etnografinių regionų ir fiksuojančių kryždirbystės paminklus iš-tisu sovietmečiu, o LII fototekoje – ir Atgimimo bei pirmojo atkurtos nepri-klausomybės dešimtmečio laikotarpiu. Tai leidžia daryti tam tikras išvadas ir apibendrinimus apie fotografiją kaip šaltinį sovietmečio kryždirbystės tyrimuose.

Fotografija – kryždirbystės objektų dokumentavimo būdas. Fotografi-ja jau nuo jos atsiradimo XIX a. pasitelkiama fiksuoti istorinius, dažniausiai architektūros, paminklus kaip svarbiausius žmogaus paliktus regimus pėd-sakus. Vienas pirmųjų nuosekliausių architektūros dokumentininkų buvo

²⁵ Mindaugas Kaminskas, „Fotografijos paveldas Lietuvoje ir jo apsauga“, in: *Vilniaus fotografijos mokykla: Testinumo ir naujų strategijų problemos: Tarptautinės mokslinės konferencijos straipsnių rinkinys*, sudarytoja Margarita Matulytė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008, p. 13.

²⁶ Dona Schwartz, *op. cit.*, p. 120.

²⁷ Fototeka (fotografijos ir negatyvai) saugoma Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštyno etnografijos fonde Nr. 73 (toliau – LII BR, F73).

²⁸ Lietuvos nacionalinio muziejaus fototekos nuotraukos ir negatyvai žymimi šifru E, P (toliau LNM, E; LNM, P).

prancūzų inžinierius Felixas Teynardas, 1851–1852 m. keliavęs Nilo upe į Nubiją ir fotografavęs senovinę architektūrą²⁹. Taip pat ir daugiau fotografų Europoje XIX a. antroje pusėje gavo užsakymų fotografuoti architektūros paminklus ar to ėmėsi savo iniciatyva, pavyzdžiui, Prancūzijoje buvo vykdomas projektas, skirtas nykstančiam šalies architektūriniam palikimui dokumentuoti³⁰. Ne išimtis ir Lietuva. Čia fotografus taip pat traukė įamžinti architektūros paminklus, pirmiausia Vilniaus, kurie pradėti fotografuoti XIX a. šeštame septintame dešimtmetyje. Tai Abdono Korzono (1826–1865), Juozapo Čechavičiaus (1818–1888) Vilniaus architektūros, bažnyčių fotografijos. Vėliau ir kiti fotografai (Stanisławas Filibertas Fleury (1858–1915), Janas Bulhakas (1876–1950), Jurgis Hoppenas (1891–1969) ir kt.) fiksavo Vilniuje ir apylinkėse stovinčias šventoves – bažnyčias, koplyčias, koplytėles, jose esančius meno kūrinius. Tačiau jie nefotografavo medinės sakralinės mažosios architektūros paminklų. Šie objektai patraukė dėmesį kiek vėliau – tautinio atgimimo laikotarpiu XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Tuo metu lietuviški kryžiai imami pripažinti kaip savita tautinės kultūros išraiška, lietuviškas kryžius vadinamas paminklu, atspindinčiu tautos grožio supratimą³¹. Puošnūs kryžiai ir kiti mediniai memorialiniai paminklai imami tyrinėti ir dokumentuoti – piešti, fotografuoti. Nuo XX a. pirmos pusės kryžiai, koplytstulpiai, stogastulpiai, koplytėlės, suvokiant jų neilgaamžiškumą, imami nuosekliau dokumentuoti – piešti, bet dažniau fotografuoti, sudaromi fotografijų rinkiniai. Tarpukariu etnografinių ir liaudies meno ekspedicijų metu nufotografuotų objektų (tarp jų ir kryžių) nuotraukos, negatyvai buvo kaupiami Šiaulių „Aušros“ muziejaus ir Kauno M. K. Čiurlionio galerijos³² fonduose. Paminėtini ir keli asmenys, nuosekliai ir sistemingai domėjęsi šiuo liaudies kultūros paveldu ir jį fiksavę. Tai dailininkas Adomas Varnas (1879–1979), fizikas Ignas Končius (1886–1975), kraštotyri-ninkas Balys Buračas (1897–1972). Dabar jų fotografijų rinkiniai³³ yra pagrindinis šaltinis tiriant XIX–XX a. pirmos pusės kryždirbystės tradiciją.

²⁹ Vėliau jis išleido šios kelionės metu padarytų fotografijų rinkinį *Egiptas ir Nubija. Vietovės ir paminklai, reikšmingi meno ir istorijos studijoms: Fotografijos atlasas* (žr. Ian Jeffrey, *Fotografija: trumpa istorija*, vertė Milda Dyke, Vilnius: R. Paknio leidykla, 1999, p. 17).

³⁰ *Ibid.*, p. 17–18.

³¹ Wandalin Szukiewicz, „Kryże zdobne w gubernji Wileńskieje“, in: *Wista*, Warszawa, 1903, t. 18, p. 700.

³² Dabar – Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus (toliau – NMKČDM).

³³ Varno fotografijų ir negatyvų palikimas saugomas LNM ir NMKČDM. Končiaus negatyvų rinkinys saugomas LNM. Buračo fotografinis palikimas saugomas Vytauto

Sovietmečiu kryždirbystės paminklų fiksavimas nebuvo nutrūkęs. To meto nuotraukų rinkiniai sukaupti Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštyno etnografijos fonde, taip pat nacionaliniuose muziejuose (Lietuvos nacionaliniame, Lietuvos dailės, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės) bei Kultūros paveldo centro archyve, bibliotekose (Nacionalinėje M. Mažvydo, Vilniaus universiteto). Kai kuriuose regioniniuose muziejuose (Telšių „Alkos“, Šiaulių „Aušros“, Rokiškio krašto, Panevėžio kraštotyros) taip pat yra sovietmečio laikotarpiu fiksuotų memorialinių paminklų fotografijų. Paminėtini kryždirbystės objektus sovietmečiu sistemingai fotografavę kraštotyrininkas ir muziejininkas Juozas Petrusis, fotografas Mečislovas Sakalauskas, etnologas Vacys Milius. Dabartiniu metu išlikusius senuosius ir naujus kryždirbystės paminklus fotografuoja tyrėjai, muziejininkai, taip pat ir profesionalai fotografai, iš jų paminėtini jau gerą dešimtmetį nuosekliai kryždirbystės tradiciją fiksuojantys Ramūnas Virkutis ir Arūnas Baltėnas.

Fotografija kaip vizualus tekstas. Fotografija, kaip ir kita ikonografinė medžiaga – piešiniai, brėžiniai, dailės kūriniai, filmai, pasak Čepaitienės, yra vizualus tekstas, pasakojantis apie kultūrines formas³⁴. Fotografiją kaip dokumentą, kaip vizualų tekstą reikia „prakalbinti“, t. y. perskaityti. Kyla klausimas, ką fotografijos pasakoja, kokią informaciją teikia apie kryždirbystės tradiciją sovietmečio laikotarpiu?

Peržiūrėjus minėtų įstaigų archyvuose saugomas fotografijas, pirmiausia į akis krenta tai, kad sovietmečiu buvo užfiksuota įvairių tipų sakralinės mažosios architektūros paminklų visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose. Tarp jų vyrauja senieji paminklai, tačiau užfiksuota ir sovietmečiu statytų. Pirminė fotografijų peržiūra teikia informaciją, kad sovietmečiu kryžiai ir kiti sakralūs memorialiniai paminklai vis dėlto, nepaisant nepalankios situacijos, buvo statomi. Naujų, sovietmečiu statytų paminklų buvo nufotografuota skirtingose aplinkose: sodybose, miestelių aikštėse, kaimų pakraščiuose, pakelėse, miškuose, laukuose, prie vandens telkinių, kapinėse, šventoriuose.

Be to, nuotraukos byloja apie kryždirbystės tradicijos palaikymą ir kitais būdais. Vienas jų – senųjų paminklų perkėlimas į saugesnę vietą (so-

Didžiojo karo muziejuje, jo dalis buvo publikuota: Balys Buračas, *Kryždirbystė Lietuvoje*, sudarė Antanas Stravinskas, Antanas Buračas, Vilnius: Valstybės žinios, [1998].

³⁴ Auksuolė Čepaitienė, *op. cit.*, p. 36.

dybą, kapines, šventorių). Sovietmečiu dažniausiai nukentėdavo pakelėse, toliau nuo namų stovintys bendruomeniniai paminklai, neturintys šeiminių, kurie jais pasirūpintų. Dažnai paminklai buvo nugriaunami platinant ar remontuojant, tiesiant naujus kelius, vykdant melioraciją. Neretai pasmerktus sunaikinimui paminklus išgelbėdavo pavieniai žmonės ar kaimo/miestelio bendruomenė, perkeldami juos į sodybas, kapines ar šventorių. Neretai toks paminklo išsaugojimo faktas buvo įamžinamas įrežiant perkėlimo datą stiebe, kuri gerai matyti nuotraukose. Pavyzdžiui, 1972 m. nuotraukoje įamžintas kopyltstulpis, darytas XIX a. pabaigoje, o jo stiebe pažymėta perkėlimo data (1972) – tais metais ši kopyltstulpį žmonės persikėlė iš kitos vietos prie savo namų Žvirblaičių k. (Plungės r.)³⁵.

Ne viena nuotrauka teikia faktų ir apie senųjų paminklų remontą, restauraciją. Fotografijų metrikose būna pažymėta atnaujinimo ar restauravimo data, kartais ta data įrežiama į patį medinį paminklą ar įspaudžiama į jo betoninį pagrindą. Antai Dargiškės k. (Kelmės r.) 1956 m. atnaujintame kopyltstulpyje įrašytos dvi datos: pastatymo metai (1930) ir atnaujinimo metai (1956)³⁶. Dėl negatyvaus požiūrio į religinius objektus sovietmečiu lengviau buvo prižiūrėti tuos paminklus, kurie turėjo šeiminius – tai sodybų, kapinių, šventorių paminklai. Šiose erdvėse daugiausia ir nufotografuota atnaujintų, restauruotų paminklų. Pakelėse, atokiau nuo gyvenviečių stovinčių paminklų likimas buvo nepavydėtinas – tai dokumentuota nuotraukose (virstantys, aplaužyti paminklai, šiukšlina, neprižiūrėta jų aplinka).

Be to, kaip ir ankstesniais laikais, sovietmečiu buvo tęsiama tradicija atstatyti naują paminklą vietoj sunykusio senojo. Tai irgi atsispindi nuotraukose. Dažniausiai tai daryta privačioje erdvėje – sodybose, taip pat ir svarbiose bendruomenei, tikintiesiems vietose, pavyzdžiui, stebuklais garsėjusiose vietose ar pavojingose kelio atkarpose (kryžkelėse), kapinėse. Antai Milius nufotografavo Račių k. (Mažeikių r.) kryžkelėje 1958 m. vietoj senosios sunykusios pastatytą naują kopyltėlę³⁷. Tame pačiame kaime jis nufotografavo kopyltėlę, pastatytą 1954 m., į kurią sudėtos statulėlės iš senosios kopyltėlės³⁸. Taigi fotografijos dar liudija ir faktą, kad jei žmonėms nepavykdavo išgelbėti senojo paminklo, tai stengdavosi išsaugoti bent jų

³⁵ Juozo Kudirkos fotografija, 1972, in: *LII BR*, F73, neg. 44705–44708. Kitas pvz.: į Žemaičių Kalvarijos bažnyčios šventorių 1989 m. buvo perkeltas kopyltstulpis iš melioruojamo ploto (Vacio Miliaus fotografija, 1990, in: *LII BR*, F73, neg. 85122).

³⁶ Stasės Bernotienės fotografija, 1978, in: *LNM*, E 27018.

³⁷ Vacio Miliaus fotografija, 1958, in: *LII BR*, F73, neg. 7697.

³⁸ Vacio Miliaus fotografija, 1958, in: *LII BR*, F73, neg. 7696.

1 pav. Kryžius. 1976. Mėžionių k., Švenčionių r. Vacio Miliaus fotografija. 1993. *LII BR*, F73, neg. 86304

2 pav. Koplytstulpis. 1961. Rusiškių k., Skuodo r. Vacio Miliaus fotografija. 1971. *LII BR*, F73, neg. 41130

dalys – skulptūras, mažas pridėtines kryžių koplytėles, geležines detales (papuošimus, viršūnes-kryžius).

Fotografijos yra vienas pagrindinių šaltinių memorialinių paminklų tipų nustatymui, meninių savybių analizei. Meninei raiškai analizuoti ypač praverčios tos fotografijos, kurios paminklą fiksuoja iš arti ir iš kelių pusių, ir kuriose nufotografuojamos detalės: puošybiniai elementai, paminkle esančios skulptūros, simboliniai ženklai. Ties sakralinių paminklų menine raiška, atsiskleidžiančia fotografijose, šiame straipsnyje neapsistosisiu, nes tai atskiro tyrimo tema. Paminėsiu tik tiek, kad fotografijos liudija, jog sovietmečiu dažniausiai statyti gana paprasti, turintys ne itin daug papuošimų arba jų visai neturintys kryžiai (1 pav.). Tačiau buvo pastatomi ir būdingi regionams kitų tipų paminklai (2 pav.). Pavyzdžiui, Žemaitijoje žmonės pasistatydavo ir šiam regionui būdingą tradicinę koplytėlę ant žemės ar kresnų proporcijų koplytstulpį³⁹, Aukštaitijoje – šiam regionui būdingą grakštų

³⁹ Koplytėlė ant žemės, 1957, Kairiškių k., Akmenės r. (Vacio Miliaus fotografija, 1971, in: *LII BR*, F73, neg. 40309); koplytėlė ant žemės, 1958, Purvaičių k., Plungės r. (Vacio Miliaus fotografija, 1973, in: *LII BR*, F73, neg. 51350); koplytstulpis, 1953, Purvaičių k., Plungės r. (Izidorius Butkevičiaus fotografija, 1973, in: *LII BR*, F73, neg. 48059); koplytstulpis, 1977, Luokė, Telšių r. (Vacio Miliaus fotografija, 1989, in: *LII BR*, F73, neg. 83640).

aukštą stogastulpį⁴⁰. Pasitaiko atveju, kad tas pats paminklas nufotografuojamas skirtingais metais. Tuomet fotografija atskleidžia jo būklės, kartais ir aplinkos pakitimus.

Žvelgiant į fotografijose įamžintus sovietmečiu pastatytus paminklus, kyla klausimas, kokiomis progomis, intencijomis žmonės ryždavosi juos statyti tuo laikotarpiu? Ar iš fotografijų galima nustatyti intencijas?

Paminklo statymo priežastį kartais parodo paminklo stovėjimo vieta, pavyzdžiui, kapinės – mirusiajam atminti skirti antkapiniai paminklai. Arba gelbsti fotografijų metrikos, kuriose kartais būna užrašytos statymo priežastys ar intencijos. Intencijas nurodo ir dedikacinės lentelės ant paminklo. Kartais tie įrašai matyti ir pačiose fotografijose, ypač jei ši detalė dar būna nufotografuota atskirai. Kai kurie kruopštesni fotografai įrašus nurašydavo fotografijos metrikose. Antai pokariu (1946) statyto Padriežiškių k. (Prienuų r.) kryžiaus dedikacijoje prašoma: „Jėzau gailestingas, gelbėk mus šiame baisiame sukuryje“⁴¹. Tokių pavyzdžių būtų galima pateikti ir daugiau. Tai rodo gyvą tradiciją, kai lietuviai katalikai didelių nelaimių (karo, epidemijų) metu visuomet statydavo sakralinius paminklus prašydami Dievo užtarimo ir pagalbos sunkmečiu.

Fotografijos liudija, kad sovietmečiu nebuvo pamirštas paprotys kryžiumi ar kitu paminklu pažymėti žmonių žūties vietas. Taip ženklinamos avarijų, nelaimingų įvykių keliuose ar laukuose vietos. Antai Šarnelės k. (Plungės r.) nufotografuoto kryžiaus fotografijos metrikoje teigiama, kad jį laukuose prie keliuko 1960 m. pastatė žmona su dukterimis toje vietoje mirusio vyro ir tėvo atminimui⁴². Kitos nuotraukos metrikoje pažymėta, kad moteris 1948 m. kryžių savo sodyboje Puknaičių k. (Raseinių r.) pastatė tvenkinyje paskendusio vyro atminimui⁴³.

Nuotraukos liudija ir sovietmečiu nenunykusią tradiciją davus įžadą, dažniausiai dėl sveikatos, pastatyti naują paminklą ar atstatyti (suremontuoti) senąjį. Tai sena intencija, išlikusi ir iki mūsų dienų. Antai nuotraukos metrikoje įrašyta, kad Dvariūnų k. (Pakruojo r.) gyventojas 1947 m., vaikui

⁴⁰ Dviaukštis stogastulpis, 1967, Šešuoliai, Ukmergės r. (S. Paulausko fotografija, 1968, in: *LNM*, E 24565; stogastulpis, 1974, Panemunėlis, Rokiškio r. (Vacio Miliaus fotografija, 1979, in: *LII BR*, F73, neg. 69916); stogastulpis, 1975, Raguva, Panevėžio r. (Vacio Miliaus fotografija, 2000, in: *LII BR*, F73, neg. 89968).

⁴¹ Vacio Miliaus fotografija, 1958, in: *LII BR*, F73, neg. 7807.

⁴² Vacio Miliaus fotografija, 1990, in: *LII BR*, F73, neg. 85091.

⁴³ Vacio Miliaus fotografija, 1973, in: *LII BR*, F73, neg. 51200.

⁴⁴ Reginos Merkienės fotografija, 1971, in: *LII BR*, F73 neg. 52302.

susirgus, davė įžadą ir pastatė kryžių prie kaimo gatvės⁴⁴. Be to, fotografijoje matyti, kad kryžius pastatytas taip, jog Nukryžiuotasis būtų atsuktas į praeivius. Toks vaizdas byloja apie tradiciją įžadinius kryžius statyti pakelėse, nes tikėta, kad praeivių maldos ir šventųjų pagarbinimas padės išprašyti malonę⁴⁵.

Žmonės įžadus vykdavo ir pastatydami kryžius stebuklais garsėjusiose vietose (ypač prie šaltinių), į toje vietoje augančius medžius įkeldavo koplytėles, ten nešdavo aukas, votus. Ši tradicija gyvavo ir sovietmečiu. Tai patvirtina 1958 m. nufotografuota pušis Daubiškių miške (Akmenės r.), apkabinėta koplytėlėmis, kryželiais, paveikslėliais (3 pav.). Tokią fotografijos interpretaciją atliepia ir ekspedicijoje Viekšniuose užrašyta informacija, kad į Daubiškių šventąją pušį žmonės ir sovietmečiu įkeldavo koplytėles, kryželius⁴⁶.

Nemažai kryžių ir kitų paminklų, pastatytų sovietmečiu, buvo nufotografuota bažnyčių šventoriuose. Dedicacinės lentelės, įrašai ar fotografijų metrikos nurodo jų statymo priežastis. Įrašai rodo, kad buvo tęsiama tradicija sakralinio paminklo pastatymu paminėti įvairius Bažnyčios istorijos įvykius, atskirų bažnyčių sukaktis, asmenybes. Antai 1959 m. minint Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčios 250 m. jubiliejų, šventoriuje buvo pastatytas kryžius⁴⁷. Minint Šventėžerio (Lazdijų r.) bažnyčios 100 metų sukaktį, taip pat pastatytas kryžius šventoriuje su dedikacija šiam įvykiui pažymėti⁴⁸, minint šv. Kazimiero 500-ųjų mirties metinių jubiliejų, 1984 m. buvo pastatytas kryžius Alytuje⁴⁹. Pastatant kryžių ar kitą sakralinį paminklą,

3 pav. Stebuklais garsėjusi pušis Daubiškių miške, Akmenės r. Vacio Miliaus fotografija. 1958. LII BR, F73, neg. 7726

⁴⁵ Ignas Končius, *Žemaičių kryžiai ir koplytėlės*, Chicago: Tėviškėlė, 1965, p. 16.

⁴⁶ Informantė, g. 1935 m. Palnosų k., Akmenės r., gyv. Viekšniuose, Mažeikių r. Užrašė Skaidrė Urbonienė 2006 m. *Autorės asmeninis archyvas*.

⁴⁷ S. Paulausko fotografija, 1966, in: LNM, E 21931.

⁴⁸ Stasio Gutauto fotografija, 1985, in: LII BR, F73, neg. 81227.

⁴⁹ Vacio Miliaus fotografija, 1984, in: LII BR, F73 neg. 80361.

4 pav. Kryžius. 1989. Kryžkelė Simnas–Krosna, Alytaus r. Vacio Miliaus fotografija. 1998. *LII BR*, F73, neg. 89399

buvo minimi ir jubiliejiniai Katalikų Bažnyčios metai⁵⁰. Išskirtinai daug kryžių, koplytstulpių, stogastulpių bažnyčių šventoriuose buvo pastatyta 1987 m. minint Lietuvos krikšto 600-ąsias metines. Tokie paminklai nufotografuoti Simno (Alytaus r.)⁵¹, Tverečiaus (Ignalinos r.)⁵², Igliaukos (Marijampolės r.)⁵³ ir kt. bažnyčių šventoriuose.

Prasidėjus Atgimimui, žmonės suskato statyti kryžius – tai atspindi ir fotografijose (4 pav.). Sakralių paminklų, pastatytų 1988–1991 m. nufotografuota gerokai daugiau nei ankstesniais metais statytų. Šiuo laikotarpiu statyti paminklai dažnai turi dedikacines lenteles, bylojančias jų pastatymo intencijas. Tuomet buvo aktualu atgaivinti atmintį, todėl kryžiai statomi partizanų atminimui jų

žūties vietose, gimtosiose sodybose, kaimuose, taip pat kitiems sovietmečio kankiniams atminti. Antai 1991 m. kražiškiai pastatė stogastulpį lageryje sušaudytam kunigui Stanislovui Rimkui (1912–1942) atminti⁵⁴. Milius įamžino kryžiu, pastatytą 1991 m. prie Kražantės upės toje vietoje 1949 m. žuvusiems partizanams atminti⁵⁵, taip pat ir 1990 m. pastatytą kryžių žvyrkalnyje netoli Kražių, skirtą miestelio partizanams atminti⁵⁶. Sprendžiant iš fotografijų metrikų, kryžiai statomi Sąjūdžiui, atgimstančiai Lietuvos

⁵⁰ Jubiliejiniais 1974–1975 m. pastatyti kryžiai buvo nufotografuoti Kražių šventoriuje (Vacio Miliaus fotografija, 1992, in: *LII BR*, F73, neg. 85446), Karklėnų (Kelmės r.) šventoriuje (Stasės Bernotienės fotografija, 1978, in: *LNM*, E 27024), Panemunėlyje (Rokiškio r.) (Vacio Miliaus fotografija, 1979, in: *LII BR*, F73, neg. 69916).

⁵¹ Vacio Miliaus fotografija, 1998, in: *LII BR*, F73, neg. 89377.

⁵² Vacio Miliaus fotografija, 1989, in: *LII BR*, F73, neg. 83624–83626.

⁵³ Stasio Gutauto fotografija, 1987, in: *LII BR*, F73, neg. 82327.

⁵⁴ Vacio Miliaus fotografija, 1992, in: *LII BR*, F73, neg. 85419.

⁵⁵ Vacio Milius fotografija, 1992, in: *LII BR*, F73, neg. 85330, 85332.

⁵⁶ Vacio Milius fotografija, 1992, in: *LII BR*, F73, neg. 85510, 85512.

valstybei pagerbti⁵⁷, po Sausio 13-osios tragedijos atsirado paminklų, dedikuotų „žuvusiems už Lietuvos laisvę“⁵⁸.

Sovietmečio nuotraukose beveik nėra užfiksuota apeigų prie kryžių – statymo, šventinimo, gerbimo ir pan. Tai nestebina, nes žmonės tai darė tyliai, stengdamiesi paminklo pastatymo faktą, religines apeigas nuslėpti nuo prašalaičių akių, kartu ir nuo užklydusių tyrinėtojų su fotoaparatais. Nors aptariamų įstaigų fototekose nepasitaikė rasti nuotraukų, kuriose fiksuojama paminklo statyba, talkininkai, tai nereiškia, kad jų nėra. Tokių nuotraukų teko matyti privačiuose rinkiniuose⁵⁹. Be to, ir ekspedicijose neretai žmonės parodo savo šeimos albume saugomas nuotraukas iš sovietmečio laikų, kuriose užfiksuotos kryžiaus statymo, šventinimo akimirkos.

Vis dėlto fotografijose galima rasti informacijos apie papročius, susijusius su paminklais. Apeigas galima „matyti“ tose fotografijose, kuriose įamžinti papuošti kryžiai ir kiti paminklai (5 pav.). Kodėl buvo papuoštas, t. y. kokių apeigų, švenčių proga buvo papuoštas paminklas, informacijos kartais suteikia metrikos. Antai nurodoma, kad kryžius papuoštas „atmaidų proga“⁶⁰. Bet tai reti atvejai. Dažniausiai fotografijoje matome tik papuoštą

5 pav. Kryžius Šlienavos k., Kauno r. Vacio Miliaus fotografija. 1955. *LII BR*, F73, neg. 1617

⁵⁷ Pavyzdžiui, sodyboje Kapčiamiestyje (Lazdijų r.) 1989 m. pastatytas kryžius su dedikacija „Dieve, būk su mumis. Lietuvos garbei“ (Vacio Miliaus fotografija, 1992, in: *LII BR*, F73, neg. 85467, 85468). Kryžius Sajūdžiui Giedraičiuose pastatytas 1989 m. (Vacio Miliaus fotografija, 1989, in: *LII BR*, F73, neg. 83672).

⁵⁸ Koplytėlė medyje Plungės senosiose kapinėse. Koplytėlėje matyti įrašas: „Žuvusiems už Lietuvos laisvę. 1991.I. 8“ (Vacio Miliaus fotografija, 1991, in: *LII BR*, F73, neg. 85309).

⁵⁹ Pavyzdžiui, privataus rinkinio nuotraukos, kuriose dokumentuota kryžiaus statyba Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčios šventoriuje 1959 m., buvo publikuotos žurnale *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 1, p. 60.

⁶⁰ Vacio Miliaus fotografija, 1986, in: *LII BR*, F73, neg. 81327.

6 pav. Kryžius su prijuostėle Paažuolės k., Varėnos r. Angelės Vyšniauskaitės fotografija. 1971. *LII BR, F73*, neg. 39639

paprotį rišti prijuostas ant kryžių. Prijuostas ant kryžių kabino dzūkės moterys, kurios neturėjo, bet norėjo susilaukti vaikų. Prijuostėles moterys ant kryžių parišdavo ir norėdamos padėkoti Dievui už suteiktą malonę ar prašydamos apsaugoti nuo nelaimės, palengvinti dalią⁶².

Fotografijų metrikos. Kaip jau minėta, kai kurią informaciją galima sužinoti iš fotografijų metrikos. Kadangi nagrinėjamų įstaigų fotografijų rinkiniai buvo kaupiami moksliniais tikslais, todėl jų metrikose suteikiama bent jau pirminė informacija apie nufotografuotą objektą: nurodomas fotografuojamas objektas, vietovė, fotografas, fotografavimo data. Rečiau pateikiama papildoma informacija – paminklo pastatymo data, savininkas ar užsakovas, autorius, statymo intencija. Kartais metrika būna pakankamai išsami, pateikianti keletą faktų – pastatymo metus, užsakovą, autorių, intenciją ir kitą informaciją. Pavyzdžiui, 1973 m. nuotraukos metrika byloja,

⁶¹ Angelės Vyšniauskaitės fotografijos, 1956, 1971, in: *LII BR, F73* neg. 4748, 39639; Vacio Miliaus fotografija, 1971, in: *LII BR, F73*, neg. 41003; Vacio Miliaus fotografija, 1952, in: *LNM, E 6753*.

⁶² Nijolė Marcinkevičienė, *Pavarėnis*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1998, p. 100.

paminklą – puošimo priežastys nenurodytos. Tuomet tenka pasitelkti kitus šaltinius arba interpretuoti, remiantis kitais fotografijoje ar jos metrikoje užfiksuotais dalykais. Pavyzdžiui, jei paminklo pastatymo metai sutampa su fotografavimo metais, manytina, kad paminklas buvo papuoštas jo pašventinimo proga.

Dzūkijoje dar ir sovietmečiu buvo fiksuojamas paprotys kabinti ant kryžių prijuostėles (6 pav.). Tokių kryžių su ant jų stiebų pririštomis nedidelėmis prijuostėlėmis yra nufotografavę Milius, Angelė Vyšniauskaitė Alytaus, Varėnos rajonuose⁶¹. Tad nuotraukos praneša apie Dzūkijoje dar ir sovietmečiu – XX a. šeštame aštuntame dešimtmetyje gyvavusį

kad Purvaičių k. (Plungės r.) koplytėlę 1958 m. užsakė Antanas Drakšas, dirbo Pranas Brazdauskis, ji pastatyta senosios vietoje, o šv. Jono Nepomuko skulptūra perkelta iš senosios koplytėlės⁶³.

Taigi fotografijų metrikos pateikia papildomą informaciją, kurios „išskaityti“ nufotografuotame vaizde negalime ir kuri būdavo gaunama ekspedicijų metu apklausus vietos gyventojus. Pavyzdžiui, užsakovai, autoriai dažniausiai sužinomi tik iš palydimųjų užrašų – metrikų ar ekspedicijų dienoraščių, kitų aprašų. Apskritai fotografijų metrikose užsakovai nurodomi labai retai, šiek tiek dažniau randame paminklą dirbusių meistrų pavardes. Kita vertus, sodybų, šventorių, kapinių paminklų užsakovus nesunku numanyti: sodybose juos statė sodybų šeimininkai, šventoriuose dažniausiai inicijuodavo kunigai arba parapijiečių grupės, kapinėse antkapinius paminklus užsakydavo mirusiųjų artimieji, giminės. Tačiau kai kada metrikose pažymimi ir kiti paminklo iniciatoriai – kaimo / miestelio / apylinkės bendruomenė ar jos dalis, pavyzdžiui, jaunimas („kryžius statytas prie kelio kaimo jaunimo 1948 m.“⁶⁴). Įrašas, kad Jovaišių k. (Lazdijų r.) kryžius buvo pastatytas „1961 m. kolūkio senių vietoj nugriuvusio“⁶⁵, nurodo, jog užsakovas buvo bendruomenės dalis – pagyvenę žmonės.

Fotografijų metrikos padeda nustatyti paminklus dirbusių meistrų vardus, gyvenimo datas, kartais suteikia ir kitokių biografijos detalių, padeda identifikuoti kitus jų padarytus paminklus. Pasitaiko fotografijų, kuriose įamžinti patys meistrai. Turbūt daugiausia gyvų meistrų sovietmečiu nufotografavo Petrulis, kadangi jis kelis dešimtmečius kryptingai rinko medžiagą apie dievdirbius ir kryždirbius. Jo nuotraukose įamžintų dievdirbių ir kryždirbių (Prano Atgalainio, g. 1916 m., iš Pamituvio k. (Jurbarko r.), Prano Kučinsko, g. 1890 m., iš Skomantų k. (Klaipėdos r.), Aniceto Puškoriaus iš Skaudalių k. (Kretingos r.), korelinių kryželių meistro Prano Juozoko iš Tirkšlių, Juozo Kvedaro, g. 1907 m., iš Gonių k. (Skuodo r.), Jono Remeikos iš Trivalakių k. (Pakruojo r.) ir kt.) portretus⁶⁶ lydi įrašai, nurodantys gimimo datą, gyvenamą vietą. Be to, ekspedicijose Petrulio užrašyta medžiaga, dienoraščiai papildė fotografijas ir kitais vertingais faktais apie įamžintus meistrus, jų sukurtus paminklus.

⁶³ Vacio Miliaus fotografija, 1973, in: *LII BR, F73*, neg. 51350.

⁶⁴ Vacio Miliaus fotografija, 1959, in: *LII BR, F73*, neg. 10244.

⁶⁵ Janinos Laniauskaitės fotografija, 1970, in: *LII BR, F73*, neg. 37227.

⁶⁶ Juozo Petrulio fotografijos, 1948–1966, in: *LNM, E 2257, 13389–13390, 21624, 22441–22442, 23360–23365; LNM, P 725*.

Pastebėtina, kad metrikose kartais įsivelia netikslumai, nurodant vietovardžius, paminklo pastatymo metus, meistro gimimo metus, kartais supainiojamas meistro vardas, netiksliai užrašoma pavardė. Kai kurias klaidas padeda pastebėti ir atitaisyti pačiose fotografijose įvaizdintas objektas. Pavyzdžiui, metrikoje užrašyta paminklo pastatymo data skiriasi nei data, pažymėta ant paminklo. Meistro vardas ar pavardė, vietovardis gali būti pastebimi ir patikslinami analizuojant kitus šaltinius (ekspedicijų dienoraščius, kitas nuotraukas, publikacijas).

Išvados. Kryždirbystės paveldą fiksuojančios fotografijos LII ir LNM rinkiniuose pasižymi dokumentiškumu. Pastebėtina, kad dauguma nuotraukų atspindi fotografų siekį užfiksuoti paminklą taip, kad jis visas ir jo įdomesnės detalės gerai matytųsi, kad paminklas būtų įamžintas ir savo autentiškoje aplinkoje, kuri tyrėjui suteikia papildomos informacijos. Todėl dažnai vienam paminklui buvo skiriami keli kadrai. Toks pateikimas yra informatyviausias: gerai matyti pats paminklas, jo forma, aplinka, taip pat ir atskiros jo detalės (pavyzdžiui, skulptūra, įrašai, simboliai).

Kryždirbystės objektus sovietmečiu fotografavę kultūros ir mokslo institucijų fotografai ir tyrėjai nesiekė kurti meninės fotografijos. Jiems fotografija pirmiausia buvo priemonė dokumentuoti esamą paveldą, sukurti vizualinę tam tikro kultūros reiškinių atmintį. Jie nesistengė pagražinti paminklų būties, įamžinti tik gražius, puošnius paminklus. Jie užfiksavo sovietmečio realijas – nykstančius, apleistus senuosius paminklus, bet taip pat dokumentavo ir rūpinimąsi jais bei vis dar tęsiamą kryždirbystės tradiciją – sovietmečiu pastatytus naujus paminklus.

Fotografijose užfiksuota tiesioginė informacija apie kryždirbystės tradiciją sovietmečiu (nenutrūkusi memorialinių paminklų statyba; kiti tradicijos palaikymo būdai – senųjų paminklų remontas, atstatymas; meninė raiška; būklė), bet ir netiesioginė žinia (autoriai, užsakovai, intencijos, apeigos, papročiai), iššifruojama interpretuojant vaizdą ir remiantis metrikomis bei kitais šaltiniais. Ši fotografijoje „įrašyta“ informacija sudaro dokumentinės fotografijos mokslinę vertę.

Fotografija tyrimams tarnaus kaip patikimas šaltinis, jeigu ji, kaip ir kiekvienas šaltinis, bus vertinama kritiškai, iš jos gauta informacija lyginama su kitais šaltiniais, žinomais faktais.

THE RESEARCH SOURCES OF THE CROSS-CRAFTING PHENOMENON IN THE SOVIET PERIOD: PHOTOGRAPHY

Skaidrė Urbonienė

Summary

The article analyzes photographs presenting the cross-crafting monuments in Soviet times. Photographs are viewed as records reproducing the cross-crafting phenomenon in the Soviet period, therefore the artistic expression of the photos is not discussed. The aims of the research – to analyze the information of the cross-crafting tradition in the Soviet era provided by photographs and to show the ways this information can be read. Therefore, the shooting history of the sacred monuments is shortly discussed, the direct and indirect information provided by the images is examined and interpreted, additional information delivered by photographic metrics is also revealed. Descriptive, comparative and interpretive analysis is used in the study.

The examined photographs have a documentary character. Often a few shots have been devoted to one monument. This determines an informative point of view: the whole monument, its shape and details (sculpture, inscriptions, and symbols) is well seen, as well as the authentic environment that provides additional information for the researcher.

The article discusses the direct information captured by the photos on the cross-crafting tradition in the Soviet era: the continuous construction of the memorial monuments and other ways of tradition maintenance such as the repair and restoration of the old monuments, moving them to a safer location. Also an artistic expression of the monuments and their condition is well seen in the photographs. It is shown how to decipher the hidden message of the photos using the interpretation of the image, metrics and other sources. There is information about the authors, clients, building intentions, rituals and customs. Photos have to be viewed critically: the information taken from them compared with other sources and known facts. Only then the photographs will serve as a reliable source for research.